

УДК 821.161.2-941.КРИП'ЯКЕВИЧ

*Петро ШКРАБ'ЮК***ПРИЗАБУТА МУЗА ГОРИШІВСЬКОГО-ПЕТРЕНКА**

1912 рік для Австро-Угорщини був складний і напружений. Сусідні народи – болгари, серби, чорногорці, греки – збройно виступили проти османського панування, і турки раз-по-раз втрачали загарбані території. Загроза війни нависала і над Австро-Угорщиною.

“Вибух австрійсько-російської війни стає чим раз більше можливим і готов не надійно спалахнути”, – пророкували радикали в газеті “Громадський Голос”. Через місяць, у грудні того ж року, ця ж газета констатувала, що “з осінніми холодними вітрами надлинуло на наші села з голодом ще й страшне мариво війни. Дзвонить кістками в хатні шиби, пронизує очними ямами, ломотом своїм сон з повік згоняє і кричить: “групів хочу і крові! Хочу стогону конаючих у власній крові і ридань удовиць і сиріт. І руїни хочу й нужди, й пошести хочу!”¹

Під цією емоційно-проникливою статтею стояв підпис “заряду української радикальної партії”. Заряд далі заявляв: “І коли північний деспот рад би до великої тюрми народів запроторити ще й нас, то у бою Австрії з самодержавною Росією треба нам стати одностайною лавою, не жалюючи ні майна, ні гроша, щоб оборонити, а то й поширити той захист, який добув собі наш нарід, дякуючи конституційному ладові, поруч інших австрійських народів, для свого політичного, культурного й економічного розвитку”².

Напередодні війни – а її невідворотність тонко відчували радикали – в краї вже діяли понад 900 осередків “Січей” (вони охоплювали близько 80 тисяч чоловік), які 1912 року об’єдналися в Український Січовий Союз; у Стрілецькій секції почалися військові приготування...³ Разом з тим завдяки мережі “Просвіт” тривало національно-патріотичне виховання. Допомогало в цьому й красне письменство. Ще 1885 р. Михайло Грушевський почав свій творчо-науковий шлях з белетристики – з художніх оповідань, зокрема історичних драм “Хмельницький в Переяславі” та “Ярослав Осмомисл”. Твори Грушевського під псевдонімом “Заволока” друкувалися у львівських і київських виданнях, а 1904-го вийшли в Києві окремою збіркою п. н. “Оповідання”⁴.

На початку 1912 р. особним виданням – накладом Руського педагогічного товариства – вийшов і перший художній твір іншого визначного історика – Івана

¹ Проч з війною! // Громадський голос. – 1912. – Ч. 43. – 22 листоп.; Ч. 44. – 20 грудня.

² Там само. – Ч. 44. – 20 грудня.

³ “Січ” // Енциклопедія українознавства. – Т. 8. – С. 2846.

⁴ Див.: *Грушевський М.* Предок: Із белетристичної спадщини / [Упоряд., післяслово та приміт. С. І. Білоконя; У поряд, фотоіл. А. П. Демиденка]; Худож. І. М. Гаврилук. – К.: Веселка, 1990. – 247 с.

Крип'якевича: “історичне оповідання з часів Хмельниччини Малі козаки”. Роком раніше це оповідання друкував Дзвінок (1911, чч. 1, 3, 4, 6).

На час свого дебюту в белетристиці Крип'якевич уже мав 25 літ – і мав перші заслуги як в українській історичній науці, так і в громадському житті. Бо не тільки галицькі українці відчували подих війни. В краї тривала боротьба за український університет, внаслідок чого у грудні 1901 р. студенти-українці на знак протесту покинули Львівський університет і записалися до Віденського, Краківського та Празького (так звана сецесія). Опісля боротьба за право мати національний виш (кажучи сучасною мовою) загострилася ще дужче. У лютому 1907 р. групу студентів кинули до в'язниці. Вони оголосили голодівку. Через три тижні їх випустили. Серед цих завязців був і студент філософського факультету Крип'якевич.

Закінчивши навчання, Іван Петрович захистив докторат, викладав у Рогатині в приватній гімназії, потім у Львові – в державній академічній, редагував дитячий журнал “Дзвінок” і активно дописував до різних видань, головно до *Записок НТШ*, *ЛНВ*, а також *Діла*, *Неділі*, *Молодої України*, *Киевской старіни*, *Ради*, дитячого *Дзвінка*, віденських німецькомовних видань... Коротше кажучи, він уже був знаним істориком, автором 210 публікацій: відгуків, рецензій, оглядів, власних наукових розвідок, як-от “Матеріали до історії української козаччини” (1908), “Історичні біографії” у Календарі “Просвіти” на 1910 рік чи “Львів, його минувшина і теперішність” (у тому ж Календарі).

І ось цілком художнє оповідання – про малих пастушат, які зустрічали козаків, котрі у вересні 1648 р., після розгрому шляхти під Пилявцями, йшли на Львів. Схвильовані підлітки заповзялися теж вступити до козацького війська. Кожен приніс хто яку мав зброю: шаблю, лук, спис, стару рушницю, навіть святкову гарматку – моздір. Відтак вибрали з-поміж себе отамана і писаря; а хорунжого (прапороносця), обозного, суддю, осавула (щоб розносив накази), пушкаря погодились вибрати пізніше. Наприкінці зустріч з гетьманом Хмельницьким, який прийняв малих козаків до Запорозького війська. Бо “побідить Україна, як матиме таких синів”.

Оповідання “Малі козаки” схвально оцінив тижневик Неділя. Автор, захований за криптонімом “О. К.”, писав: “Фабула, оповіджена займаючо та відповідно до вимог діточої лектури, служить основою, на якій представлено подробиці з козацької організації, отож оруже, одяг, поділ на відділи, старшину, відзнаки, козацький похід, раду й т. д.” Рецензент відзначив і вісім тематичних ілюстрацій, які візуально доповнювали сюжет оповідання, яке “стане без сумніву улюбленою лектурою українських дітей і наших читальників”⁵.

Здавалось би, після досить успішного літературного дебюту можна – паралельно з історичними пошуками – продовжувати писати художні твори. Про це нагадував і рецензент: “Треба надіятися, що автор, який науково досліджує козаччину та знає її докладно з архівних і документальних дослідів, не покине й поля історичного оповідання і повісти, так важного літературного відділу для скріплення нашої національної свідомості, та дасть не одно талановите історичне оповідане”⁶.

⁵ Неділя. – 1912. – Ч. 78. – 19 лютого. – С. 8 (рубрика “критичні замітки”).

⁶ Там само.

Проте було не до цього. Спалахнула війна. Згодом постала ЗУНР, була сформована Українська Галицька Армія... Події настільки гарячі й мінливі, що не до художньої творчості, яка вимагає самозаглиблення, спокою, зосередженості. Інша річ – осмислення подій минувшини, які перепліталися з живою історією, яка творилася на очах. І тут молодий дослідник – учень Грушевського та однодумець Липинського – не міг стояти обіч.

У серпні 1915 р. Крип'якевич як член (і один із засновників) Спілки визволення України очолив Бюро культурної помочі для Холмщини і Волині, займався проблемами українського шкільництва, укладав для СВУ ґрунтовні меморіали про суспільно-політичні та церковні відносини на північно-західних землях, написав брошуру *Холмщина*, яку видав СВУ (1915 р.). Цього ж року у Відні, в серії “Політична бібліотека”, вийшла праця Крип'якевича *Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915* обсягом 116 сторінок.

Паралельно з особистими виданнями – десятки злободенних публікацій в українській періодиці, зокрема у *Вістнику Союзу визволення України*; а 1918 року вихід трьох невеликих, але містких, книжок з історії України для школярів й гімназистів – книжок, що їх академік НАНУ Ярослав Ісаєвич назвав “белетризованими нарисами”, малоформатну *Малу історію України* (перше видання – 1921 р.) – “легендарною”, а нариси *Історичні проходи по Львові* (1932) – “чарівними”; дотепер ніхто з популяризаторів Львова їх не перевершив⁷.

Та аж на початку тридцятих років, після низки інших історико-академічних та науково-популярних видань, Крип'якевич повернувся до белетристики безпосередньо: 1933-го опублікував повість *Під прапори Хмельницького*, наступного року – оповідання *Пригоди Юрка Козака* та повість *Спільними силами*, а 1936-го – оповідання *Бурсаки*.

“Під прапори Хмельницького”. Назва проста і промовиста. Тема повісті – гарячі й обнадійливі часи Визвольної війни, головна подія на Покутті, де владу перейняли українці під проводом полковника Семена Височана. Ці події передані очима спудеїв львівської Братської школи Степана (жартівливе – Бублик) та Омелька Підгаєцького, які з наближенням Хмельницького до Львова покинули бурсу і вирушили в світ за очі, маючи намір добутися до самого Києва та його славетної Академії, а також зустрітися з козаками...

Вся дорога хлопців виповнена карколомними пригодами, завдяки яким перед читачем розгортається широка панорама тодішнього побуту, звичаїв, настроїв, небезпек. Це напад озброєних грабіжників на корчму, в якій заночували Степан та Омелько, і їхнє перебування у вірменському купецькому таборі (що його невідовзі оточили татари), і зустріч у лісі з дьогтярями, і детективна історія панни та

⁷ Див.: *Ісаєвич Я.* Іван Крип'якевич – історик і організатор наукового життя // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упорядник Феодосій Стеблій. – Львів, 2001 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць, 8 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 9–10.

Щодо трьох згаданих видань 1918 року, то це Коротка історія України для початкових шкіл та 1-ої класи гімназій (Київ; Львів; Відень: Т-во “Вернигора”, 1918, 88 с.); Оповідання з історії України для нижчих клас середніх шкіл. Перша частина. Княжа доба (Львів: Українська книжка, 1918, 84 с.); Шляхами слави українських козаків (Львів: Українська книжка, 1918, 67 с.).

бандуриста (обоє виявились козацькими вивідувачами), і багато інших несподіванок, через що життя хлопців не раз було загрожене, – аж поки вони не опинилися в Галичі, а потім в Отинії (містечко в Коломийському районі), де “полковник Височан мав свою столицю”, тримав канцелярію, в якій і почав служити Степан. А Омелька взяли до війська...

Стиль Іван Крип'якевича в цій повісті, та й в інших творах, зовсім не статичний, а динамічний, картини міняються одна за одною, як у калейдоскопі, проте логічно вмотивовані, природні; характери індивідуалізовані; мова колоритна, слова свіжі: “їздиці” (верхівці), “їдуть стрійно”, “нетяма”, “немова” (мовчун, німий), “козацький висланник”, “сторожівня”, “самостріл” (катапульта), “прибічна дружина” (себто вояки) і т. д., деталі точні і зримі. Як і описи різних сцен.

“Пішли ми ще кількадесят кроків, вийшли на край лісу. Який же вид показався нашим очам!

Перед нами внизу була широка площа, збоку ріка, а далі дорога, що сходила з горба. З горбка з'їздила ціла валка возів, по рівнині розсипалося на всі сторони кількадесят їздців.

– Козаки! – крикнула панночка.

Це справді було козацьке військо, – як мак, червоніли дна шапок, розвівалися на вітрі поли синіх жупанів.

Їздиці доїхали до ріки, в'їздять у воду, коні жадно порскають. Але зараз вертаються на середину площі, радяться, старшина руками розкладає, показує на всі сторони. Двоє їздців вертається назад на горбок, інші роз'їздяться по рівнині на чотири сторони, розглядаються, немов міряють. Стали по рогах площі, вирівнюються.

– Що вони так міряють? – питається панна Ганнуса.

– Мабуть, табір буде, – каже Омелько.

З горба з'їжджають вози за возами, піднявся порох, чути скрип коліс, крики фірманів. Вози на високих колах, навантажені, покриті зверху сірим полотном. Гамір, крик. Їздиці показують, куди заїздити. Вози вирівнюються, заїздять по три біля себе і рівною валкою в'їздять на площу, їдуть до ріки. Аж любо дивитися, як рівно посуваються в ладі і порядку. Інші вози заїздять з другого боку. В недвогому час вже уставлено вози у чотирикутник”⁸.

Цілком кінематографічні кадри. Наступні не менш візуальні:

“У середину табору заїздила кіннота, рівно, четами, – їздиці стримували коней з гори. Впорядники вказували місця, розставляли усіх, підганяли тих, що залишилися на боці.

До табору напливало все нове військо, припізнені вози, пастухи гнали худобу – воли, телята, вівці. Крик, рев, бляння.

В таборі вже тут і там показалися дими, розпалювано вогонь, кухарі бралися до роботи. Рубали м'ясо, завішували казани над ватрами.

Ковалі розложилися з ковадлами, роздували жар міхами, вже кували коней, набивали обручі на колеса.

⁸ Крип'якевич І. Було колись в Україні: Твори: Для серед, та ст. шк. віку / [Упоряд., післяслово та прим. Б. З. Якимовича; Передм. Р. І. Крип'якевича]; Худож. О. В. Штанько. – К.: Веселка, 1994. – С. 196–197.

Над рікою був рух найбільший, козаки поїли коні, купалися, прали білизну, мили посуд.

Ми з гори бачили все як на долоні, який незвичайний, незабутній був цей вид!”⁹.

Так само майстерно, з глибоким знанням епохи написане й наступне оповідання, а фактично повість, – *Пригоди Юрка Козака*, яке вийшло у світ 1934 р. накладом “Рідної школи” та з ілюстраціями Петра Андрусіва.

Головний герой цього твору, допитливий юнак Юрко увечері читав про діяння короля Данила, втомився, задрімав, а коли розплющив очі – перед ним стояв старий сивобородий чернець. Юрко впізнав: то був славетний літописець Нестор, який прибув навіч показати, “як виглядала наша земля в часах Данила...”

І знову перед читачем (наразі Юрком Козаком) чергуються картини княжої давнини: заснування Львова, повноводий плин Полтви, знайомство з Андрієм Лучником, відвідини торговиці під час ярмарку, переможний бій з татарами, побут у монастирі, перебування в татарському полоні, втеча, прихід до города Бужська, де перебував король Данило, і звіт йому про напад нечестивців на Львів. За хоробрість Данило постановив взяти хлопців до своєї “прибійної дружини”, дав знак: сурмачі заграли – і Юрко прокинувся...

Безперечно, прийом сну не новий, але про нього забуваєш, коли поринаєш у духовно-суспільну атмосферу того часу, що його реконструює перо знаючого історика і небайдужого літератора. “Княжі часи були від нас далеко, – писав про це оповідання рецензент (д-р Микола Пушкар). – Традиція княжої доби завмерла зовсім...” А тому книжечка *Пригоди Юрка Козака*, причому щедро ілюстрована, “має за ціль перекинути місток між сьогоднішньою добою і померклою славною минувшиною з часів короля Данила. Це спроба зв’язати назад ту нитку традиції в душах нових поколінь, яку піврвала історична хуртовина”.

Рецензент відзначив і стиль оповідання, який “дуже буде до вподоби підростаючій молоді (11–14 літ), що багне пригод і незвичайних подій, любить міряти сили й говорити та виступати самопевно (Зрештою, – додає д-р Пушкар, – і старші прочитають книжечку з присмістю і не без пожитку)”.

“Спільними силами” – друга повість Івана Крип’якевича, опублікована того ж таки 1934 р. з підзаголовком: “План майстра Дмитра. Історична картина з життя львівського братства у XVII в.”

Маємо об’ємну і переконливу розповідь про утиски сповідників грецької віри, членів Успенського братства львівським магістратом, в якому засіли найбагатші городяни. Вони прибрали до рук торгівлю, суд, опанували різні керівні становища – і нікого між себе не допускали, особливо українців. Більше того – зневажали їхню віру, в цехах пригнічували, а молодь до ремесел не допускали. До того ж не дозволяли мати у місті свої крамниці, торгувати у базарні дні, а якщо торгувати, то не вроздріб, а оптом і не на ярмарках. Скарги до короля не допомагали. І тоді молодші братчики зважилися їхати продавати свій крам за границю – в Молдаву.

Саме ризикованій виправі в незвіданий край і присвячена повість, яка знову ж таки читається як захоплюючий пригодницький твір: і про приготу до виїзду (передніше в торговельних справах їздили тільки вірмени, німці, поляки...), сам

⁹ Там само. – С. 197.

виїзд із села Кривчичі (тепер частина Львова) двадцятьма возами, і приключки в дорозі, і боротьбу за мито в кожному містечку, і наскок за Хотиним бандитів, і прибуття на ярмарок в Ясси, і вигідну продажу різноманітного краму: воску, поясів, ножів, шапок – козацьких смушкових, молдавських ковпаків, татарських кучм, московських широких шапиць ...

У повісті чимало ліричних описів природи, портретних замальовок. Прикрашає твір і постать кмітливої Ганнусі – сестри майстра Дмитра, якого обрали старшим над купцями – караванбашею. Ганнуся просила Дмитра взяти її в похід, але той навідріз відмовив: це не жіноча справа, та й шлях довгий і небезпечний. Вперта Ганнуся вмовила головного фірмана – і той заховав її у возі... Аж потім, у дорозі, таємниця стала явою.

Таким чином, Іван Крип'якевич намагається художньо осмислити і відтворити різні етапи нашої історії – від княжого періоду до Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького і трохи пізніше. Хронологічно картина виглядає так:

Оповідання *Пригоди Юрка Козака* – це друга половина XIII століття (час володарювання Данила Галицького: 1253–1264).

Повість *Спільними силами* про Успенське братство – 1624 рік.

Оповідання *Малі козаки*, як і повість *Під прапори Хмельницького*, – це події осені 1648 року.

I, нарешті, *Бурсаки* – 1695 рік.

Останнє оповідання – про побут мешканців Ставропігійської бурси, приятні взаємини з єпископом Йосифом Шумлянським, напад на Львів татар і бій з ними, в якому (при обороні собору Святого Юра) відзначилися й бурсаки – Михась і Петро.

Крип'якевич наводить цікаву деталь: неподалік церкви св. Миколая стояв монастирець “добрих братів” (боніфратрів) – так називалися ченці, які опікувалися недужими й каліками. На дверях своєї обителі вони прибили письмове звернення до татар:

“Вельми милостивий пане солтане! Ми, вбогі ченці, просимо, щоби ти мав ласку й залишив нам трохи нашого вбожества, бо ми радо служимо всім німечним, не лише християнам, але й туркам. І якби хто з ваших лишився тут ранений, ми готові ним опікуватися. Тож не грабуйте нам нашого майна, бо ми його тримаємо для німечних і хворих!..”

Татари хотіли підпалити домок, але побачили на дверях письмо й дали знати старшині. Солтан Схебас Герай приїхав сам і казав собі перечитати письмо. Потім випитувався передміщан і довідався, що ченці справді помагають усім: і християнам, і нехристам. Тоді наказав не рухати дому і на знак цього вбив у двері дві стріли. І так дім “добрих братів” залишився непорушений¹⁰.

До суто художніх творів Івана Крип'якевича, – а їх, як бачимо, не надто багато, – можна долучити і його попередні замальовки, або, як він їх сам назвав, “Львівські образки”, що їх 1912 року публікувала в чотирьох номерах газета “Діло” (вересень-листопад, чч. 219, 221, 227, 248). Це “В читальні”, “Кавалер і панна”, “Як вони женихалися”, “Весіле”. До таких замальовок належить і “Студентська біда: образки з давнього життя”¹¹.

¹⁰ Там само. – С. 241.

¹¹ Див.: Ілюстрована Україна. – 1914. – Ч. 9. – С. 149–151.

Це – літературні проби. І під ними Крип'якевич ставив підпис “Viator”. Та й під своїми художніми творами (*Малі козаки, Пригоди Юрка Козака, Бурсаки*) підписувався “Іван Петренко”, тобто що він син батька Петра, а під повістями *Під прапори Хмельницького* та *Спільними силами* ми бачимо підпис “Горишівський”. А точніше – “І. П. Горишівський” та “Іван Горишівський”. Це алюзія до містечка Горишів на Холмщині, в якому душпастирював дід Івана Петровича – о. Михайло. Чому ж Крип'якевич приховував своє прізвище? Причина цього, як пояснював син ученого, Роман Іванович, – “дещо скептичне ставлення” батька до своєї творчості. Славний історик “не вважав себе письменником, художній рівень своїх літературних творів оцінював вельми критично”¹².

До такої заниженої самооцінки, вочевидь, спонукала тодішня літературна ситуація, рясна поезією і прозою на історичну тематику. На той час своїми романами з княжої доби (*Шоломи в сонці*, 1929, *Шестикрилець*, 1935) молодь захоплювала Катря Гриневичева; той же період у повістях *Князь Ярослав Осмомисл* (1920), *Проти орд Джінгісхана* (1921) відтворював Осип Назарук, він же автор повісті з XVI століття Роксолана (1930). І не лише вони. А й автори пориваючих романтичних оповідей з козацької і пізнішої доби Андрій Чайковський, Богдан Лепкий, Василь Пачовський (драма *Сонце Руїни*, 1908–1909, п'єса *Гетьман Мазепа*, 1933 та ін.), Іван Филипчак – автор повісті про героя оборони Відня 1683 року Юрія-Франца Кульчицького...¹³

До цього – звісно, далеко не повного – списку необхідно долучити письменника, талановитого популяризатора історії України Антона Лотоцького¹⁴, а також цілий ряд поетів, які шукали своє коріння в княжій і козацькій минувшині, як-от Юрій Дараган, Олекса Стефанович, Олег Ольжич, Євген Маланюк, Юрій Липа, Оксана Лятуринська з вимовними назвами її збірок: “Гусла”, “Княжа емаль”...

Знані й шановані імена. І похвально, що ці майстри художнього слова, передусім прозаїки, освоювали історичну тематику, проте вони не були фаховими істориками – такими, як автор “дуже доброго синтетичного огляду нашої історії” (слова Володимира Кубійовича про “Історію України” Крип'якевича)¹⁵ чи монографії “Богдан Хмельницький”. В їхніх творах справді чимало белетристики, себто вигадки, припущень, ідеалізації (що, зрештою, не є великим гріхом – якщо врахувати виховний момент стосовно молоді).

Натомість Іван Крип'якевич у своїх літературних творах спирався на достеменні факти, художнім словом, з любов'ю реконструював епоху – і в цьому непроминальна цінність його повістей та оповідань; цінність у творенні теплого, рідного українського світу, тієї, здебільшого втраченої, духовної атмосфери, яка так хвилює серце, в тому числі й автора сих рядків.

¹² Крип'якевич І. Було колись в Україні. – С. 8.

¹³ Филипчак І. Кульчицький – герой Відня: Історична повість з XVII в. – Самбір, 1933; передрук – Львів: Слово, 1991. – 240 с.

¹⁴ Див. його книги: Історія України для дітей. – Львів: Видавничий центр “Фенікс”, 1992. – 239 с. (Першодрук – Львів: Вид-во “Світ дитини”, 1935 [у чотирьох томиках]; пізніші доповнення – в часописі “Світ дитини”, 1938, чч. 2–13); Княжа слава. Для дітей серед, шк. віку. – Львів: Каменяр, 1991. – 232 с. (Першодрук – Краків; Львів: Українське видавництво, 1942).

¹⁵ Кубійович В. Автор найкращої історії України // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 711.

Загалом кожен із згаданих вище творців на своєму питомому рівні виконував призначену йому місію, спрямовану на пізнання нашої автентичної історії, утвердження національної свідомості – і насамперед серед юного доросту, підлітків і тих юнаків та дівчат, які згодом поповнили ряди ОУН та УПА, себто були віддані Україні, як і ті звияжці, що колись спільними силами відстоювали свої національні й соціальні права чи однодуш ставали під прапори Богдана Хмельницького.

Заслуга в цьому Івана Петровича Крип'якевича безсумнівна.